Valoarea expresivă a sinonimului în proza scurtă a lui Liviu Rebreanu

Rodica ROMAN

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Litere şi Arte
„Lucian Blaga" University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: rodica.roman@ulbsibiu.ro

The expressive value of the synonym in Liviu Rebreanu`s short prose

Without claiming by far the presentation of the exhaustive lexical-semantic phenomen (synonymy), we believe that examples extracted from Rebreanu`s short prose prove the power of selection and representation of the writer on this issue.

Used for their stylistic value to avoid monotony, the synonyms in Rebreanu`s texts are subject to the intention of the writer to achieve clearer images.

The existence of synonymously structures is one of the riches of the Romanian language which Rebreanu knew how to exploit, building suggestive artistic images in rendering the characters feelings, the interaction between the characters or the period and the environment in which they are placed.

Keywords: synonym, expressiveness, short story, Liviu Rebreanu

Asupra vocabularului prozei scurte a lui Liviu Rebreanu nu se pot emite aserţiuni generale unice şi definitive. Pe de o parte, din cauza eterogenităţii socio-morale a lumii în care scriitorul îşi plasează subiectele şi personajele, iar pe de altă parte din cauza perioadei în care Rebreanu scrie proza scurtă, aceea de învăţare a limbii române literare şi artistice şi de căutare sau exersare a diferitelor tehnici narative care să îi permită exprimarea exactă şi clară.

Astfel, fiecare segment tematic şi temporal al prozei sale scurte oferă trăsături specifice în ceea ce priveşte analiza stilistică. În acest articol urmărim stilul artistic al autorului şi valoarea expresivă a fenomenului semantic – sinonimie – utilizat nu numai pentru a transmite o idee, ci şi pentru a evoca, a determina emoţii estetice şi pentru a crea imagini artistice.

Definiţia comună la care se raportează toate analizele teoreticienilor este aceea că în cazul sinonimelor „avem [...] două sau mai multe cuvinte pentru acelaşi sens, pentru aceeaşi noţiune"[1]: „Dumneata eşti încă *aşa de verde* [...] eşti *atât de crud*, ca un *mânz neînţărcat*" (*Cadetul*). Altfel spus, sinonimia este fenomenul lexico-semantic care desemnează relaţia de sens care se stabileşte între cuvinte cu sens (aproximativ) identic şi care pot fi substituite unul altuia în context, fără modificarea sensului global al mesajului. Definită astfel, sinonimia este acceptată în sens larg, „distribuţia dialectală şi cea stilistico-funcţională sau diferenţele de utilizare contextuală [fiind] neglijate"[2]. Dar limba scriitorului nu se va limita la o singură zonă a comunicării; scriitorul preia, prelucrează şi actualizează în creaţia artistică elemente expresive aparţinând unor stiluri diferite[3]. Varietatea expresiilor sinonimice şi modul în care acestea se răsfrâng în arta sa literară reprezintă „unul din compartimentele fundamentale pe care se întemeiază individualitatea şi originalitatea stilistică a operei literare"[4].

Prozele cu tematică de război permit folosirea unei serii sinonimice bogate a cuvântului *bătălie*. Sinonimele

lexicale *atac*, *luptă*, *război*, termenul regional încăierare, forma populară *oaste* şi cea figurată *ciocnire* sau structura metonimică *foc*, toate devin esenţiale în redarea artistică a aspectelor particulare ale acţiunilor descrise.

Scriitorul începe nuvela *Hora morţii* cu prezentarea dramei personajului Haramu care afirmă: „Am să mor în *bătălie*... Am să mor... Mor...". În a doua noapte petrecută pe front, David Pop, protagonistul nuvelei *Catastrofa*, „... a visat un *atac* înverşunat şi o *luptă* cu baioneta, în care el a fost rănit în burtă de sabia unui ofiţer duşman, fioros la vedere." Apoi, văzând cum pier soldaţii în jurul lui, acelaşi sublocotenent Pop conştientizase că „uitase să-şi închipuie că *războiul* înseamnă moartea". În momentul în care David Pop este ucis „în şanţurile dimprejur încăierarea era în toi." Apropierea momentului confruntării cu armata română îi creează o stare de neliniște: „Mâine în zorii zilei poate se va întâmpla *ciocnirea*. Mâine!...". În altă nuvelă aflăm că: „Iţic a rămas soldat prost, fiindcă a fost prea sfrijit şi nu-l luase la *oaste* până azi, când *războiul* nu mai caută cine şi cât e de voinic, ci-i trimite pe toţi în *foc*" (*Iţic Ştrul, dezertor*).

Tot în această nuvelă regăsim şi termeni sinonimici ai verbului din familia de cuvinte a substantivului *bătălie*: „Ce nesocotinţă să plece numai doi inşi, când au de înfruntat cine ştie ce greutăţi!" (*Iţic Ştrul, dezertor*); sau alte exemple extrase din nuvela *Calvarul*: „...seara se răspândi vestea că nemţii au fost *bătuţi* cumplit, că fug mâncând pământul...", dând speranţe locuitorilor Bucureştiului; „Armata ce se va ridica, va ocupa Moldova şi *va lupta* alături de nemţi împotriva aliaţilor." În altă parte, vorbind despre el însuşi, prozatorul narator afirmă: „Eram un învins printre cei ce *se războiau* chiar cu morile de vânt, numai să aibă iluzia că sunt învingători."

Valori expresive ale sinonimelor verbului *a bate* întâlnim şi în prozele de inspiraţie citadină. Folosirea locuţiunii verbale *a bate cu flori* are efect ironic în paragraful următor: Filibaş îşi imagina că dacă oamenii ar şti că şeful a dat mâna cu el „s-ar descoperi toţi şi l-*ar bate cu flori*, ca pe vodă... Dar oamenii credeau că e beat, îl compătimeau sau îl înjurau în gând şi se fereau de dânsul" (*Ocrotitorul*). Ordonanţa domnului colonel, pe nume Costică, era îndrăgostit şi neglija obligaţiile de serviciu, astfel încât „...domnul colonel fu nevoit *să*-l *cârpească* în mijlocul străzii, în faţa lumii, fiindcă pe cai găsise gunoi de alaltăieri" (*Zevzecul*). Până la incidentul neplăcut cu avocatul Miliţă, găzarul Şulăm – personajul principal din *Cumpăna dreptăţii* – „...*bătaie* n-*a mâncat* niciodată, că s-a ferit de pozne şi de oameni răi". Aici sensul pasiv al locuţiunii nuanţează umilinţa prin care este nevoit să treacă personajul „pe banii lui".

A se răfui este un alt sinonim al verbului *a se bate* şi apare în nuvela ce poartă acelaşi nume, *Răfuiala*: „Amu *să ne răfuim*, Tănase!" urlă Toma şi se aruncă la gâtul acestuia îndemnat de furie şi gelozie. Termenul sinonim menţionat indică o acţiune cu caracter de reciprocitate, care izbucneşte după un anumit interval de timp în care tensiunea acumulată a fost reţinută cu greu.

Locuţiunea *a lua la bătaie*, urmată imediat de sensul familiar al verbului *a lovi*, se constituie în elemente sinonimice sugestiv încadrate în atmosfera periferiei, surprinsă de autor în nuvela *Culcuşul*: „Să nu mă mai ocăreşti, că *te iau la bătaie*, mormăi Cântăreanu c-o pâlpăire de zâmbet sălbatec în colţul gurii, târându-se în patru buşi spre basma. [...] Hai, *loveşte*, că mie nu mi-e frică!... Haide!... Haide!...". Aceeaşi lume a declasaţilor este prezentată şi în nuvela *Golanii*: „Aristică mi-*a cârpit* o palmă peste ceafă, uite-aici, că şi acu o simt... Şi a zis că dacă-ţi spui matale ceva, o *să-mi mute fălcile*, o să...". Forma regională a verbului sinonim *a cârpi* şi cea populară a locuţiunii verbale *a muta fălcile cuiva* primesc nuanţă argotică, dobândind astfel un rol important în caracterizarea mediului descris.

Descrierea lumii satului îi permite autorului să valorifice alţi termeni ai limbajului popular de care această lume dispune. Valoarea semantică a sinonimelor următoare se păstrează, deşi raportarea se face la animale: „Câinele cu care s-a *mâncat* Hector a fost străin... [...] Pe urmă *s-au încolţit* furtunos, tăvălindu-se pe şosea, prin pulbere, vreun sfert de ceas, deoarece nu era nimeni să-i despartă... În sfârşit, Hector a curmat *lupta*, retrăgându-se în ogradă..." (*Fiara*)

Sunt multe situaţiile când scriitorul alege sinonime ce îşi au originea în limba populară. Aceste forme lexicale se constituie în surse ce permit autorului înfăţişarea de imagini mult mai expresive în comparaţie cu termenii literari echivalenţi. Spre exemplu, în locul verbului comun şi abstract *a se certa*, Rebreanu utilizează verbe şi expresii populare ce caracterizează atitudinea personajelor aparţinând mediilor diverse, dând exprimării valoare stilistică superioară. Aşezate în partea narativă a textului şi mai frecvent în pasajele dialogate aceste sinonime apar ca o necesitate impusă de realismul artei rebreniene.

După ce întrerupe jocul de noroc pentru a o bate pe Didina de la care spera să obţină câteva parale, Cântăreanu se întoarce blestemând lângă partenerii de joc, nemulţumiţi şi pe feţele cărora parcă putea citi cuvintele „Omoar-o şi nu mai *bate din clanţă*!..." (*Culcuşul*). Viaţa grea şi umilinţa îndurată la locul de muncă îl transformă pe Toader Cătană care, ajuns acasă, „*suduia* mereu

şi era mulţumit că nevastă-sa se supără şi se necăjeşte din pricina lui" (*Pozna*). Personajul narator din *Zevzecul* îşi motivează prezenţa în oraşul G. unde era consemnat declarând: „Din întâmplare, însă - firește, era o femeie la mijloc - *mă învrăjbii* cu un pârlit de domnişor: martori, duel...". „Apoi, când să pornim, *se luă la harţă* cu nevastă-sa şi trebui să-i ascult mai bine de-un sfert de oră cum îşi aruncau în şoaptă, ca să nu scoale vecinii, sudălmile cele mai alese" scrie personajul din *Calvarul*, descriind scena disputei domestice dintre căruţaşul Grofu, care trebuia să-l ducă cât mai repede în Buzău, şi nevasta acestuia. O altă scenă surprinde nemulţumirea găzarului Şulăm dată de faptul că avocatul nu îşi plăteşte datoria faţă de el şi izbucnirea în faţa bucătăresei care răspunde: „Vai de mine, jupâne, se cruci bucătăreasa cu obrajii lucitori. Ce-i cu dumneata?... Cu mine ţi-ai găsit *să te sfădeşti*?..." (*Cumpăna dreptăţii*).

În *Bibi* scriitorul foloseşte verbul *a dojeni*: „Tăticul venise de la birou şi-l căutase şi se înfuriase că copilul s-a făcut o haimana. L-*a dojenit* aspru, şi Bibi tremura ca varga că o să mănânce şi bătaie."

Continuăm exemplificările cu menţionarea unei serii sinonimice de substantive din aceeaşi categorie: „David, împotriva *obiceiurilor* sale, nici nu se sinchisea ce-i făceau oamenii." (*Catastrofa*). Sensul neutru transmis de termenul comun *obicei* este înlocuit în exemplul următor de nuanţa uşor ironică a substantivului popular *năravîn*ţeles ca deprindere neacceptată: „Baba îi cunoaşte *năravul* şi nu prea îl ia în seamă" pe bătrânul Codrea ce în fiecare seară îşi ocăra feciorii. (*Glasul inimii*). Un alt sinonim popular, *rânduială*, aduce cu el sensul de *obicei* ca rezultat al unei practici îndelungate: „Stai, jupâne, hoo... c-aici e cu *rânduială*! făcu aprodul supărat", oprindu-l pe negustorul Şulăm care voia să intre în biroul judecătorului. (*Cumpăna dreptăţii*) Aceste sinonime constituie un alt exemplu de perfectă înţelegere şi de capacitate de redare a diferitelor trăsături comportamentale şi psihologice ale personajelor sale.

Sinonimele lexicale se pot constitui şi în mijloace ale artei descriptive. Folosirea substantivelor sinonime ale termenului *zgomot* dau posibilitatea individualizării atmosferei în care este surprinsă acţiunea descrisă. Descoperirea şi întrebuinţarea variantelor echivalente oferă prilejul potenţării expresive a imaginilor auditive create: în zorii unei noi zile de luptă, David Pop încerca să afle direcţia de atac a armatei duşmane: „Bubuiturile se înteţiră apoi, topindu-se într-o *uruială* profundă şi ameninţătoare. La bubuiturile pe care dânsul le cunoştea bine după *sunet* răspunseră curând altele, surde, scurte, răguşite. [...] Dar *zgomotul* continuă ceasuri întregi, când mai viu, când mai domolit, fără să vază nimic." (*Catastrofa*) Aflat în permisie, căpitanul Turcoman ajunge în gara din Iaşi al cărei peron este ticsit. „Glasurile se amestecau într-un *tărăboi* asurzitor" care îi amplifică starea de neliniște în care se afla deja după aflarea veştii că păduchii fac victime omeneşti. (*Păduchii*)

Tot în strânsă legătură cu starea psihică a personajului este prezentată şi natura ce însoţeşte pe cei trei nuntaşi din *Răfuiala*, pe drumul spre casă anunţând finalul tragic „*Vuiete* de vânt alergau, în răstimpuri, prin pădurile moarte scuturând sălbatec crengile copacilor despuiaţi...". Elemente ale decorului natural participă în nuvela *Ofilire* la accentuarea sentimentului de vinovăţie trăit de Saveta: „Şi, din *freamătul* frunzelor-suliţe, parcă i se desluşea o povestire urâtă."

În limbajul familiar şi popular autorul găseşte corespondenţe sinonimice ale termenului neutru *zgomot* pe care le utilizează în proza *Soacra Sfântului Petru* cu scopul de a nuanţa expresiv imaginea mulţimii furioase şi de a atrage atenţia cititorului asupra atmosferei descrise: „Şi norodul stetea afară şi grăia între sine şi-şi râdeau de Simon pentru inima lui către soacra sa, şi *gălăgie* mare făceau..." [...] „Şi auzind, ea *gâlceava* afară, s-au spăimântat iarăşi de frică mare, crezând că au venit s-o omoare pre ea, pentru că multe rele apăsau, inima sa. [...] Iar când s-a deşteptat, *zarvă* mare fu în casă, şi soacra lui Simon Petru bătea pre dânsul cu toiagul său..." Distincţia între valorile semantice ale sinonimelor nu este necesară, întrucât intenţia scriitorului este aceea de a asigura varietatea exprimării lingvistice.

Detalii ale psihologiei personajelor se răsfrâng asupra limbajului lor. Un mijloc eficient în sugerarea acestui fapt este şi utilizarea unei serii sinonimice bogate ce denumeşte noţiunea de *a vorbi*. Comunicarea personajelor este individualizată şi întregită de detalii privind timbrul, intensitatea vocii sau alte aspecte particulare ale vorbirii lor. Evidenţiem această afirmaţie prin următoarele exemple: „un cerşetor orb, [...] se apropie *mormăind* jalnic şi tărăgănat: - Fie-vă milă de un biet orb... Bogdaproste... D-zeu să vă miluiască..." (*Cerşetorul*); David Pop „deschise gura, parc-ar fi voit să se apere, dar buzele lui *rostiră* maşinal, ca şi altădată în momentele de primejdie: Langsam!" (*Catastrofa*); „- Uite, aşa-mi place şi mie, *glăsui* băcanul, plescăind cu limba şi urmărind cu privirile necontenit pe băieţii de la prăvălie, ca să nu mănânce sau să dosească ceva." (*Ocrotitorul*); La minister „funcţionarii se adunau prin câte un birou, cu feţele îngrijorate, spăimântate, *discutând* plecarea sau rămânerea". (*Calvarul*); „-Aide, ajunge!... Ieşi! şopti ju-

decătorul răguşit, sculându-se în picioare. Asta-i obrăznicie!" (*Cumpăna dreptăţii*); „- [...] om merge [la nuntă], dacă le-am făgăduit! *răspunse* Toma buimăcit, întorcându-se în altă parte. / - Fie cum vrei tu, Tomo! *bâlbâi* Rafila." (*Răfuiala*) etc. Termenul popular *a grăi* apare mai rar (*Calvarul* sau *Hora morţii*), dar în proza *Soacra Sfântului Petru*, autorul îl foloseşte de paisprezece ori, preluând astfel forma verbală întâlnită în pildele religioase şi conferind textului autenticitate.

Atunci când vrea să întărească o idee şi să dea mai multă vigoare şi expresivitate expunerii, scriitorul îmbină structurile sinonimice cu alte mijloace de expresie artistică, precum figurile de stil. Împletirea sinonimelor parţiale ale verbului *a vorbi* cu repetiţia şi aşezarea lor în structuri paralele conferă pasajului următor un efect stilistic mai mare: „Iar după aceea *am povestit*, *am* tot *povestit* şi i-am luat mâna. M-a lăsat... *Am pălăvrăgit*, *am pălăvrăgit*, şi-am privit-o în ochi. A zâmbit... *Am sporovăit*, *am sporovăit* fără-ntrerupere..." (*Sublocotenentul*).

În alt exemplu repetiţia, enumeraţia şi termenii sinonimici aşezaţi simetric dau materialului lingvistic capacitatea de a exprima cât mai fidel nerăbdarea personajului de a-şi găsi locul şi dorinţa lui de a se regăsi pe sine în vremurile tulburi ale războiului: „Am bătut, şi poarta *nu mi s-a deschis*... […] Am bătut, şi porţile *au rămas închise*..." (*Calvarul*)

Extrem de sugestiv este redată drama femeii care e nevoită să accepte moartea fetiţei şi să povestească: „Ş-*a murit*, auzi*, a murit. ... Numai cinci săptămâni a trăit* şi *s-a topit*, degeaba i-am stins cărbuni şi i-am descântat, degeaba am făcut câte-n lumea asta! *S-a stins* cum *se stinge* o luminiţă de ceară bătută de vânturi..." (*Talerii*). Repetiţia verbului *a muri* (sensul propriu) atrage atenţia de la început asupra faptului că evenimentul nefericit îi provoacă Todosiei multă durere. Reluarea sensului lui într-o propoziţie sinonimică şi insistarea prin folosirea cu sens figurat a două verbe parţial sinonimice cu caracteristici semantice comune conferă pasajului valori stilistice şi expresive sporite.

Echivalenţa sinonimică poate sta la baza constituirii unei figuri de stil precum comparaţia. Structura ei sintactică urmează întotdeauna modelul (explicit sau subînţeles) „aşa... ca (şi)...", iar structura sa semantică se stabileşte prin unirea a cel puţin două unităţi semantice cu ajutorul unor trăsături comune, „tertium comparationis"[5]: „*Ca o pâlpâire sfioasă* (T2)*, sufletul* (T1) *se mlădia* mereu" (*Yvonne*). Verbul *se mlădia* constituie numitorul semantic comun pentru *suflet* şi *pâlpâire*; comparaţia dobândeşte proprietăţi stilistice atunci când are loc şi fenomenul de deviaţie semantică, ca în exemplul dat, unde un obiect şi o noţiune abstractă sunt caracterizate prin aceleaşi trăsături.

Fără a avea nici pe departe pretenţia prezentării exhaustive a acestui fenomen lexical-semantic (sinonimia), considerăm că exemplele extrase din prozele rebreniene dovedesc puterea de selecţie şi reprezentare a scriitorului cu privire la acest aspect. Folosite pentru valoarea lor stilistică sau pentru a evita monotonia, sinonimele se supun în textele rebreniene intenţiei scriitorului de a realiza imagini cât mai clare. Existenţa structurilor sinonimice este una din bogăţiile limbii române pe care Rebreanu a ştiut să o exploateze, construind imagini artistice sugestive în redarea trăirilor personajelor, a interacţiunii dintre personaje sau a epocii şi a mediului în care acestea sunt plasate.

Note:

1. Iordan Iorgu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1956, p. 42.
2. Angela Bidu-Vrânceanu; Narcisa Forăscu, *Cuvinte şi sensuri. Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciţii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 112.
3. J. Mukarovsky, *Despre limbajul poetic*, în *Poetică şi stilistică. Orientări moderne*, Bucureşti, Editura Univers, 1972, p. 195-219.
4. Ştefan Munteanu, *Limba română artistică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p. 143.
5. Heinrich F. Plett, Ştiinţa textului şi analiza de text, *Semiotică, lingvistică, retorică*, Bucureşti, Editura Univers, 1975, p. 315.

Bibliografie:

Iordan Iorgu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1956.

J. Mukarovsky, *Despre limbajul poetic*, în *Poetică şi stilistică. Orientări moderne*, Bucureşti, Editura Univers, 1972.

Ştefan Munteanu, *Limba română artistică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981.

Heinrich F. Plett, Ştiinţa textului şi analiza de text, *Semiotică, lingvistică, retorică*, Bucureşti, Editura Univers, 1975.

Angela Bidu-Vrânceanu; Narcisa Forăscu, *Cuvinte şi sensuri. Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciţii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.